

מלחמת-העולם השניה

מלחמה שהתנהלה ב-1939-1945 ובמהלכה השתתפו בה רוב מדינות העולם. המלחמה החלה עם פלישת הגרמנים לפולין ב-1 בספטמבר 1939. היא הסתיימה באירופה עם כניעת גרמניה ב-7 במאי 1945, ובאוקיאנוס השקט ובאסיה עם כניעת יפן ב-2 בספטמבר 1945. מספרם המדוייק של חללי המלחמה אינו ידוע, ואין עליו הערכה מוסכמת. ההערכות לגבי מספר חללי המלחמה באירופה נעות בין 30 ל-35 מיליונים ולגבי העולם כולו – עד ל-55 מיליונים, חיילים ואזרחים, ובכללם חמישה עד שישה מיליוני יהודים שנספו בשואה.

הרקע למלה"ע II ומאפייניו הכלליים. המשבר בכלכלה שפרץ ב-1929 ושנמשך בצורות שונות עד פרוץ המלחמה החריף במידה קריטית את העימותים הכלכליים והמדיניים בעולם. גרמניה, שסבלה מאוד מהתוצאות שבעקבות מלה"ע I, נפגעה במיוחד במשבר העולמי, ודבר זה היה הרכיב המרכזי ברקע לעליית התנועה הנציונל-סוציאליסטית. בין התוצאות הללו שבעקבות מלה"ע I היו התמוטטות מבנה החברה של גרמניה שלפני המלחמה, חולשתם של הליברלים ושל אנשי המרכז שתמכו בחברה דמוקרטית, והמבוכה מחמת המפלה ב-1918 שעוררה תגובה לאומנית קיצונית. הנציונל-סוציאליזם הציע לעם הגרמני רודנות – צורת ממשל חדשה, השמה קץ להתדיינות ולמדנים הפרלמנטריים – גאווה לאומית, מאבק למעמד ראשון במעלה באירופה, ובעיקר, היחלצות כול שכבות החברה למאמץ להתגבר על המשבר בכלכלה, שגרם לכך שב-1932 היו שבעה מיליוני גרמנים מובטלים. ממשלת בריטניה, שחששה לבטחון קיסרותה נוכח התפשטות הקומוניזם, ראתה באהדה את עליית הנאצים לשלטון בגרמניה בינואר 1933. גם הנאצים הגדירו את הקומוניזם כאוייב ראשון במעלה. ממשלת צרפת היתה אומנם מודאגת מרוואנשיזם (שאיפת נקמה) מצד גרמניה, אך התנהגותה, הפסיווית בעיקרה, נוכח הסכנה מצד גרמניה, שיקפה את הלך-הרוחות בציבור בצרפת.

ברית-המועצות, שהיתה שקועה בתהפוכות הפנים שלה, התעלמה תחילה כליל מן הסכנה מצד הנאצים, ודובריה המשיכו לתקוף את הסוציאל-דמוקרטיה ואת המערב הקפיטליסטי, אך ב-1935 שינתה את מדיניותה ודגלה בהקמת 'חזיתות עממיות' של כול הכוחות האנטי-פשיסטיים, ובעיקר השמאל, בהגמוניה של הקומוניסטים.

ואולם, בסופו של דבר היה רצונם של מנהיגי הנאצים במלחמה הגורם לפרוץ הקרבות. מטרת הנאצים היתה לכונן באירופה הגמוניה של העמים הגרמאנים – ה'נורדים', בני הגזע ה'ארי', ובכך לשלוט למעשה בעולם כולו. להשגת המטרה ההיא שאפו הנאצים להשיג לבנסראום (מרחב מחיה) במזרח אירופה, בהתאם לאידיאולוגיה שלהם כפי שניסחוה היטלר ואחרים. כדי להשיג זאת צריך היה בסופו של דבר לנצח במלחמה את מי שנחשבו לאוייבי גרמניה – רוסיה הבולשוויקית, צרפת הליברלית, וארצות-הברית ה'פלוטוקרטית' – שבעיני הנאצים היו כולן נתונות לשליטת 'היהדות הבין-לאומית'. באידיאולוגיה הנאצית נחשבה

מלחמה לדבר רצוי, הן כאמצעי להשגת המטרה והן מבחינת הדרוויניזם החברתי שגילם הנציגול-סוציאליזם: מלחמה רק היא לבדה תוכיח מי חזק יותר ולפיכך זכאי לשלוט. בסופו של דבר פרצה המלחמה האיומה ביותר בתולדות אנוש עד ימינו לא בגלל סיבות כלכליות, צבאיות או מדיניות: ב-1938-1939 כבר שוקמה ברובה כלכלת גרמניה, שוב לא נשקפה לה סכנה צבאית כלשהי, והיא שאימה על מדינות אחרות, ומבחינה מדינית כבר היתה למעצמה הראשונה במעלה באירופה. גרמניה הנאצית רצתה במלחמה מסיבות אידיאולוגיות. בקיץ 1936 כתב היטלר להרמן גרינג מזכר המורה לו להכין את גרמניה למלחמה בתוך ארבע שנים, ובמזכר נאמר:

'מאז פרוץ המהפכה הצרפתית הידרדר העולם במהירות גדלה והולכת לקראת עימות חדש, שהבולשוויזם הוא פתרונו הקיצוני ביותר, ושמהותו ומטרתו הן סילוק אותן שכבות החברה שהנהיגו עד כה את המין האנושי והחלפתן ביהדות הבין-לאומית... שומה על גרמניה להבטיח את קיומה בכול האמצעים נוכח סכנה זאת ולהגן על עצמה מפניה... נצחון הבולשוויזם על גרמניה לא יביא לידי שלום ורסי שני אלא לידי חורבנו הסופי של העם הגרמני ואפילו לידי השמדתו.'

חזון הלבנסראום והאנטישמיות היו קשורים זה בזו בקשר הדוק, ולמרות שלפני 1941 לא היתה תוכנית פעולה ממשית להשמדה מוחלטת של כול העם היהודי, היה זרע השואה טמון באידיאולוגיה הנאצית, שהיתה המניע שגרם את המלחמה.

אקדמות. כבר לפני 1933 עקף הצבא הגרמני, בעיקר בעזרת הסובייטים, את המגבלות על גודלו ועל ציודו שהוטלו עליו בחוזה השלום בורסי, וב-1934 החל חימושו מחדש. ב-1935 חזר לגרמניה חבל הסאר (Saargebiet), בעקבות משאל עם שנערך שם, ובאותה שנה חתמה גרמניה על הסכם צי עם בריטניה, ולפיו יכלה להגדיל את צייה. ב-1936-1937 כונן ה'ציר' ברלין-רומא, בין גרמניה לאיטליה, וגרמניה יזמה את ברית האנטי-קומוניטרן, בהשתתפותה ובהשתתפות איטליה ויפן, נגד ברית-המועצות. דימוייה של גרמניה כמדינה אנטי-קומוניסטית החליש את התנגדות המערב להתפשטות הטריטוריאלית שהנאצים חתרו לה, למרות שעד קיץ 1939 לא היתה גרמניה מוכנה למלחמה.

ב-1936 הכניסה גרמניה כוחות צבא לחבל הריינוס (Rhineland), שלפי חוזה ורסי היה מפורז ושהיה נתון להשפעת צרפת, אך הצרפתים לא הגיבו על הפרת חוזה השלום. במרס 1938 סופחה אוסטריה לגרמניה (ראה אנשלוס), כי איטליה לא הוסיפה עוד להתנגד לסיפוח, ורוב האוסטרים קידמוהו בתשואות. סיפוח חבל הסודטים

(Sudeteland), בעקבות ועידת מינכן בספטמבר 1938, החליש במידה מכרעת את כוחו של צבא צ'כוסלובקיה, שביצוריו היו באותו חבל. במרס 1939 חוסלה צ'כוסלובקיה כליל: בוהמיה ומורביה היו לפרוטקטורט בשלטון גרמניה, סלובקיה היתה למדינה עצמאית בחסות גרמניה

וקרפטורוס סופחה להונגריה. ב-22 במרס 1939, שבוע אחרי השתלטותה על צ'כיה, סיפחה גרמניה את ממל מידי ליטה חסרת המגן, ובאפריל כבשה איטליה את אלבניה. בשנות ה-30 ניסתה בריטניה להטות את התפשטותה של גרמניה לעבר המזרח. ב-1937 נהיה נוויל צ'מברלין לראש-ממשלת בריטניה, ומדיניותו כלפי גרמניה כונתה פיסנות. עד 1938 היו בתוקף הבריתות הצבאיות בין צרפת לצ'כוסלובקיה ובין צרפת לברית-המועצות, והן הבטיחו איזון צבאי לכוחה הגדל של גרמניה. הסכם מינכן מוטט את הבריתות, ומדיניותה של בריטניה שכוונה להסיט את הגרמנים לעבר המזרח היתה גורם מרכזי בהתפתחות ההיא. אחרי הסכם מינכן היתה מלחמה אפשרות סבירה מאוד, אם לא ודאית.

כיבוש צ'כיה ב-15 במרס 1939 שיכנע את צ'מברלין שאין לבטוח בהיטלר. שר המלחמה הבריטי, לזלי הור-בלישה, החל בהכנות של ממש לקראת מלחמה, ובריטניה, וכן גם צרפת המהססת, נתנו ערובות לכול המדינות שבין גרמניה לברית-המועצות. ואולם, הכוחות שעמדו לרשותה של בריטניה היו חלשים מאוד. רק שתיים-שלוש דיוויזיות היו מוצבות בבריטניה, והתוכנית היתה להגדילן לכדי 19 דיוויזיות (כ-300,000 חיילים). לעומתה שמה צרפת את מבטחה בקו מז'ינו (Maginot) – מערכת ביצורים לאורך גבולה עם גרמניה, והחלו פעולות נרפות כלשהן להמשיך את הקו ולבצר גם את הגבול עם בלגיה. על הנייר היו לצרפתים 110 דיוויזיות, מהן 85 דיוויזיות – כחמישה מיליוני חיילים – שאפשר היה לגייסן בתוך זמן קצר. הן כללו חמש דיוויזיות פרשים, שתי דיוויזיות ממוכנות ואחת משורינית. לא היו לצרפתים כול תוכניות למתקפה.

ב-5 בנובמבר 1937 פרש היטלר את האסטרטגיה הכוללת שלו לפני צמרת ההנהגה בגרמניה, בנאומו בפני ראשי השלטון והצבא. באותו נאום מסר היטלר על כוונתו לספח את אוסטריה ואת צ'כוסלובקיה והתווה את תוכניתו להתפשט מזרחה. באביב 1939 הופנה לחצה של גרמניה, אחרי היסוס מה, אל פולין. גרמניה דרשה לספח את דנציג וכן תבעה חופש מעבר בפרוזדור של פולין לדנציג, שהפריד בין רוב שטחה של גרמניה ובין פרוסיה המזרחית. נוכח הסכנה מצד גרמניה חתמה פולין במאי ברית צבאית עם צרפת. באפריל-אוגוסט 1939 התנהל משא-ומתן צבאי ומדיני בין בריטניה וצרפת ובין ברית-המועצות, ואולם, המשא-ומתן נכשל מחמת חוסר רצון של בריטניה וצרפת ואי-יכולתן להבטיח לברית-המועצות להיכנס לשטחה של פולין כדי ללחום בגרמנים. החשדות ההדדיים בין הסובייטים ובין המערב גרמו לו ליוסיף סטלין לפנות לגרמנים. היטלר היה מעוניין בהתקשרות עם ברית-המועצות כדי להבטיח את בידודה של פולין, חופש פעולה במערב ואספקת חומרי גלם חיוניים לניהול המלחמה. ב-23 באוגוסט 1939 נחתם חוזה ריבנטרופ-מולוטוב: הוסכם בו על חלוקת פולין בין גרמניה לברית-המועצות, וכן הוסכם בשלב ההוא כי ליטה תהיה בתחום ההשפעה של הגרמנים.

פולין שמה את מבטחה בעוצמת צבאה, שכלל 30 דיוויזיות של הקו הראשון, עשר דיוויזיות מילואים וכן 12 דיוויזיות פרשים, בסך-הכול 2,500,000 איש. ואולם, כוח זה היה קיים על הנייר בלבד, כי חסרו לו כושר ניידות ושריון. לעומתו היו לגרמנים על הנייר 98 דיוויזיות, מהן 52 דיוויזיות של הקו הראשון, ובכללן שש דיוויזיות שריון, ארבע ממונעות ועוד ארבע ממוכנות. אותן 14 הדיוויזיות המשוריינות, הממונעות והממוכנות, הן שהיו כוח המחץ המכריע והקובע, ולכך יש עוד להוסיף את השליטה באוויר שהיתה לחיל האוויר הגרמני.

המערכה בפולין ו'מלחמת הדמה'. ב-1 בספטמבר 1939 פלשו הגרמנים לפולין ובתוך ימים מעטים חוסל הצבא הפולני, למרות הגבורה הרבה שגילו יחידות פולניות רבות. ב-28 בספטמבר, עם כניעת ורשה אחרי מערכת הגנה רבת גבורה, הסתיימו פעולות הטאטוא. ב-17 בספטמבר נכנסו לפולין ממזרח כוחות הסובייטים וסיפחו את חבלי המזרח לברית-המועצות. ב-28 בספטמבר 1939 נחתמה תוספת לחוזה ריבנטרופ-מולוטוב, ובו הסכימה גרמניה כי ליטה תהיה בתחום ההשפעה של הסובייטים עם לטווייה ואסטוניה, וכנגד זה נעשו תיקונים בקו התיחום בפולין לטובת גרמניה. באוקטובר מסרו הסובייטים את וילנה לליטאים.

ב-3 בספטמבר 1939 הכריזו בריטניה וצרפת מלחמה על גרמניה, שלא נענתה לאולטימטום שלהן להוציא את כוחותיה מפולין, ובעקבות בריטניה הכריזו גם אוסטרליה, ניו-זילנד, קנדה ודרום אפריקה מלחמה על גרמניה. ואולם, הבטחות המערב לסייע לפולנים לא מולאו, ובעת המערכה בפולין כמעט שלא היתה כול תזוזה מצד צבא צרפת, כדי ללחוץ על הגרמנים להפנות את עיקר כוחם למערב. עד חודש מאי 1940 התנהלה בחזית המערב מלחמה נייחת, כמעט בלי כול פעולה, ולפיכך זכתה בכינוי 'מלחמת דמה' (The Phoney War; LA Drôle De Guerre). בכך ניתנה לגרמנים שהות להפוך את צבאם לכוח אדיר ביותר. באביב 1940, כאשר תקפו הגרמנים במערב, ובכלל זה תקפו גם את הולנד, בלגיה ולוקסמבורג (ראה להלן), היו למדינות המערב 133 דיוויזיות (103 צרפתיות, תשע בריטיות והשאר של הבלגים, של ההולנדים ושל כוחות הפולנים שהתארגנו במערב), ולעומתן היו לגרמנים 136 דיוויזיות. לגרמנים היו עשר דיוויזיות משוריינות ושבע ממונעות, לעומת שש דיוויזיות משוריינות ושמונה ממונעות שהיו לבעלות-הברית. לגרמנים היו 2,700 טנקים לעומת 3,000 לבעלות-הברית. ללופטוופה (חיל האוויר הגרמני) היו 1,050 מטוסי קרב, 280 מטוסי צלילה ו-1,100 מפציצים בינוניים, לעומת 735 מטוסי קרב, 49 מטוסי צלילה ו-414 מפציצים בינוניים של בעלות-הברית. לבעלות-הברית היו עוד מטוסים רבים, אך מסיבות שונות לא השתמשו בהם. הציוד של הגרמנים היה באיכות טובה יותר, אך הפער לא היה גדול במיוחד. ואולם, ההנהגה הצבאית במערב לא הבינה את שיטות הלחימה החדשות של הגרמנים שהתבססו על מסות שריון ועליונות באוויר, למרות שהשיטות הללו נוסו ונתגלו לעין כול במערכה בפולין.

יסודות קומוניסטיים ופשיסטיים במערב חיבלו ברצון הלחימה, כול אחד משיקוליו הוא. הדבר התברר לעין כול בעת המלחמה בין ברית-המועצות לפינלנד, מ-30 בנובמבר 1939 עד 13 במרס 1940. הסובייטים רצו להרחיב את חגורת הביטחון מצפון ללנינגרד, לספח כמה איים במפרץ לנינגרד שנודעה להם חשיבות אסטרטגית ולהשיג גישה לנמל פטסמו (Petsamo) בצפון. שלושה חודשים בלמו 330,000 חיילים פינים כוח סובייטי בן 450,000, והנחילו לו מפלות קשות. הסובייטים אירגנו מחדש את הפיקוד הצבאי, שיגרו תגבורות רבות היקף ושברו את התנגדות הפינים, אך פינלנד הוסיפה להיות מדינה עצמאית, בעיקר בגלל עניינה של גרמניה בשמירת עצמאותה של פינלנד.

מעצמות המערב ראו בברית-המועצות בעלת-ברית של גרמניה וניסו לסייע לפינים אך נכשלו. בדצמבר 1939 גורשה ברית-המועצות מחבר-הלאומים. אותה עת עשתה גרמניה גישושי שלום עם המערב, ונראה היה שישנה אפשרות שהמערב יפתח במסע-צלב נגד ברית-המועצות.

הפלישה לדנמרק ולנורווגיה. לוחמת המערב נגד גרמניה היתה בעיקרה בתחום הכלכלה. חיל הים של בריטניה, שמספטמבר 1939 עד מאי 1940 היה הממונה עליו שר הצי (הלורד הראשון של האדמירליות) וינסטון צרצ'יל, ניסה להטיל הסגר על גרמניה ולמנוע משלוח עפרות ברזל משוודיה לגרמניה דרך נמל נרויק (Narvik) שבנורווגיה ומשם במי החופין של נורווגיה הניטרלית. ב-7 באפריל 1940 הודיעו הבריטים שהם ימקשו את מימי נורווגיה, ודומה היה שאפשרית פלישה מיידית של כוחות הבריטים לנורווגיה. אך גם הגרמנים תיכננו פלישה, וב-9 באפריל פלשו לדנמרק ולנורווגיה כאחת. דנמרק נכבשה כמעט בלי התנגדות, אך הנורווגים גילו התנגדות עיקשת, והגרמנים איבדו שלוש סירות כבדות. ואולם, בתוך שלושה שבועות נכבש הדרום, ורק נרויק החזיקה מעמד, בעיקר בסיוע חיל-משלוח של הבריטים והצרפתים. ב-7 ביוני פינה חיל-המשלוח את נרויק, וכעבור כמה ימים נכנעו כול כוחות הנורווגים בצפון. לפני-כן נמלטו המלך וממשלתו ללונדון.

המערכה במערב. עוד לפני שנשלם כיבושה של נורווגיה תקפו הגרמנים במערב. מתקפתם התנהלה על-פי נוסח משופר של תוכנית שליפן (Schlieffenplan) שהנחתה אותם ב-1914: הם הגיעו לצרפת מצפון, בפולשם ב-10 במאי 1940 לא רק לבלגיה ולוקסמבורג הניטרליות, כפי שעשו ב-1914, אלא גם להולנד הניטרלית. לוחמת הבליצקריג ('מלחמת בזק') של הגרמנים, שבה הבקיעו כוחות השריון במהירות ובכוח רב לשטח האוייב, הביסה בתוך ימים מספר את ההולנדים, אחרי הפצצות שזרעו הרס רב ואחרי שהשתלטו על הסכרים, שכמה מהם נכבשו בסיוע משתפי-פעולה הולנדים. האסטרטגים של המערב החליטו שבבלגיה יתייצבו צבאותיהם מול הגרמנים, ואולם, כוחות בעלות-הברית אוגפו בידי הגרמנים שהבקיעו במפתיע את החזית דרך הארדנים (Ardennes). הכוח המאגף הגיע עד

לחוף הים, והכוחות הלכודים של בעלות-הברית עמדו במערכה אבודה מול עליונות מוחצת של הגרמנים. בחסות חיל האוויר הבריטי הצליחו הבריטים, וכן חלק מכוחות הבלגים והצרפתים, בסך-הכול כ-350,000 איש, לברוח דרך נמל דנקרק (Dunkirk); בצרפתית (דינקרק, Dunkerque) שבצפון צרפת. הוצאת החיילים דרך דנקרק התנהלה כעשרה ימים (26 במאי – 4 ביוני 1940) בסיוע ספינות וסירות אזרחיות, אך את הציוד הצבאי לא יכלו להציל. החלטתו של היטלר שלא להפעיל את מלוא כוחותיו כדי להשמיד ולשבות את חיל-המשלוח של הבריטים, והחלטתו האחרת, שבאה אחריה, שלא לפלוש לבריטניה, הצילו את הבריטים מתבוסה כללית מיידית. בינתיים התפטר צ'מברלין מראשות הממשלה, וב-10 במאי 1940 נהיה וינסטון צ'רצ'יל לראש-הממשלה.

הצרפתים, שאיבדו חלק גדול מצבאם, נסוגו מול עליונות הגרמנים באוויר וריכוז כוחות השריון והארטילריה שלהם. ב-14 ביוני נכבשה פריס, ובבורדו (Bordeaux) הוקמה ממשלה חדשה, בראשותו של המרשל אנרי-פיליפ פטן, והיא פתחה מיד במשא-ומתן בדבר כניעת צרפת. לפני-כן, ב-10 ביוני 1940, הצטרפה איטליה למלחמה לצידה של גרמניה, ואף שכוחותיה לא זכו בהצלחה כלשהי בחזית היתה גם היא שותפה לנצחון הגרמנים. ב-22 ביוני 1940 חתמה צרפת הסכם שביתת-נשק עם גרמניה, וב-24 ביוני – עם איטליה. רוב ציודו של צבא צרפת נמסר לגרמנים, רוב הצי הוקפא בנמל טולון (Toulon), וצרפת חולקה לשני אזורים, צפוני, כבוש בידי הגרמנים, ודרומי, קטן יותר, בשלטון ממשלת פטן, שקבעה את מושבה בווישי (Vichy). מושבות צרפת נצטוו שלא לשתף-פעולה עם הבריטים. מאמצי הבריטים לשכנע גנרלים צרפתים להמשיך במאבק נכשלו, פרט לגנרל שרל דה גול, שהקים את כוחות צרפת החופשית בלונדון. חיל הים הבריטי תקף יחידות צי של הצרפתים באורן (Oran) שבאלג'יריה כדי למנוע את נפילתן בידי הגרמנים, והבריטים השתלטו על יחידות צי אחרות של הצרפתים מחוץ לאירופה.

הקרב על בריטניה. ביולי ובאוגוסט 1940 היתה בריטניה למעשה חסרת מגן: היו לה שמונה דיוויזיות חמושות חלקית בלבד, ועוד 15 דיוויזיות שאך החלו את אימוניהן. לא היה לה שריון. תחילה תיכננו הגרמנים לפלוש לבריטניה ב-15 בספטמבר, ואולם, המועד נדחה שוב ושוב מחמת קשיים גדלים והולכים. הם תקפו אוניות שהביאו מזון לבריטניה, אך המזון שהגיע די היה בו כדי למלא את צרכיה. הלופטוופה נשלח לרכך את בריטניה לקראת הפלישה. לחיל האוויר הבריטי היו 2,913 מטוסים לעומת 4,549 מטוסים שהיו לגרמנים. למעשה צריכים היו 550-650 מטוסי ספיטפייר והריקן של הבריטים, מצויידים במערכת מכ"ם שיעילותו גדלה והלכה, לעמוד מול כ-1,700 מטוסים של הגרמנים, ובהם 864 מפציצים. מטוסי הקרב מסרשמיט 109, שהיו שקולים לספיטפיירים, היו בעלי טווח מוגבל שכלל את לונדון אך לא יותר. משנתקל הלופטוופה בקשיים מתרבים דחה היטלר את מועד הפלישה. בסופו של דבר לא גבר הלופטוופה על חיל האוויר המלכותי, ובלי הבסתו לא היתה

הפלישה אפשרית. מיולי עד סוף אוקטובר 1940 איבדו הגרמנים 1,722 מטוסים לעומת 915 שאיבדו הבריטים.

המדינות הבלטיות והבלקן. ב-15 ביוני 1940 השתלטו כוחות הסובייטים על ליטה, לטוניה ואסטוניה, ובתוך חודשים סופחו שלוש המדינות הבלטיות לברית-המועצות והיו לרפובליקות סובייטיות במסגרתה. ב-28 ביוני תפס הצבא האדום, בעקבות אולטימטום לרומניה, את בסרביה ואת צפון בוקובינה. הגרמנים לא גילו התנגדות לפעולות הללו, וברית-המועצות סברה שהיא שיפורה מאוד את עמדתה מול גרמניה.

בינתיים המשיכו הגרמנים לחדור לבלקן. באוגוסט 1940 היתה גרמניה הבורר בין הונגריה לרומניה, העניקה להונגריה את טרנסילוניה הצפונית, ובעקבות זאת התמוטט שלטונו של המלך קרול II ברומניה וקם בה משטר אותוריטרי, בראשות יון אנטונסקו, ששלט בקואליציה עם 'משמר הברזל'. הונגריה ורומניה היו שתיהן נתונות כליל להשפעת הגרמנים. איטליה לא רצתה לפגור אחר גרמניה, ובאוקטובר 1940 תקפה את יוון מאלבניה, אך לא זכתה בהצלחה, והצבא הקטן של יוון חדר לדרום אלבניה.

בנובמבר 1940 ניסתה גרמניה להגיע לכלל הסכם עם ברית-המועצות. בביקורו בברלין הסכים שר החוץ הסובייטי, ויצ'סלב מולוטוב, באופן עקרוני לחוזה בין גרמניה, איטליה ויפן ובין ברית-המועצות, ואולם, כאשר העלה היטלר את ההצעה שהסובייטים יפנו לעבר הודו, דרש מולוטוב שגרמניה תכריז כי פינלנד, בולגריה, איראן והדרדנלים הם בתחום ההשפעה הסובייטי. תביעתו של מולוטוב היא שהייתה סופית את היטלר נגד הסובייטים, שכבר בספטמבר החל היטלר לתכנן מתקפה עליהם, ופירוש הדבר היה שתחילה עליו להבטיח את אגפו בבלקנים ולחלץ את בעלי-בריתו האיטלקים שנתקעו במלחמתם ביוונים. בתחילת 1941 הצטרפו רומניה ובולגריה ל'ציר', ואולם, ביוגוסלוויה, שגם היא חתמה על חוזה דומה, הופלה הממשלה בהפיכה צבאית אנטי-גרמנית בהנהגת גנרל דושן סימוביץ'.

הגרמנים שינו אפוא את תוכניותיהם, וב-6 באפריל 1941 פלשו ליוגוסלוויה וכן ליוון, שבה נחת חיל משלוח בריטי כדי לסייע ליוונים. במלחמת בזק הודברה יוגוסלוויה ויוון נכבשה. עד 1 במאי 1941 הצליחו הבריטים להוציא 45,000 מכלל 60,000 החיילים שבחיל המשלוח, ולהעבירם לאי כרתים, ואולם, ב-20 במאי נחתו באי 15,000 צנחנים גרמנים וכבשוהו, אף שספגו אבידות כבדות. כ-16,000 חיילים בריטים הצליחו להימלט למצרים.

המזרח התיכון ואפריקה. האיטלקים, ששלטו בלוב, באריתריאה ובאתיופיה, קיוו לכבוש את מצרים ואת תעלת סואץ. ואולם, ב-9 בדצמבר 1940 פתחו כוחות מונעים של הבריטים, בפיקודו של גנרל סר ארצ'יבולד ויוול, במתקפה על האיטלקים, הביסו כוח גדול בהרבה של האיטלקים ובמערכה מהירה כבשו את קירינאיקה (Cyrenaica). בתחילת 1941 התקדם כוח של הבריטים מדרום סודן לאריתריאה, ואחרי שכבש את עמדת המפתח קרן (Keren)

השתלט עד מאי על כול אתיופיה והחזיר את השלטון בה לקיסר היילה סלסי, שב-1936 נאלץ לברוח מארצו עם כיבושה בידי האיטלקים. צבא האיטלקים נכנע.

בפברואר 1941 הגיע ללוב הגנרל הגרמני ארוין רומל עם 'קורפוס אפריקה' הגרמני בן 35,000 החיילים, ובמתקפת פתע במרס ניצח את הבריטים, שצבאם הוחלש משהופרש ממנו חיל המשלוח ליוון. ציודם של הגרמנים היה באיכות גבוהה בהרבה משל ציוד הבריטים, והבריטים נהדפו עד לגבול מצרים, ורק עיר הנמל טוברוק (Tobruk) החזיקה מעמד כמובלעת בקירינאיקה. בנובמבר, אחרי שגנרל סר קלוד אוכינלק בא במקומו של ויול, תקף כוח בריטי בן 85,000 איש את הגרמנים, שלהם היו 55,000 איש בלבד, הדפם מקירינאיקה ואגב כך שיחרר את טוברוק הנצורה.

רוב המדינות העצמאיות והעצמיות למחצה במזרח התיכון גילו אהדה בולטת למעצמות ה'ציר'. ממרס 1940 שלטה בעראק ממשלה פרו-גרמנית בראשות גנרל רשיד עאלי אל-כילאני. בינואר 1941 אילצוהו הבריטים להתפטר, אך ב-2 באפריל 1941 חזר רשיד עאלי לשלטון בעקבות הפיכה. בתוקף החוזה בין בריטניה לעראק נחתו בבצרה כוחות של הבריטים, וכוחות עראקיים צרו על בסיס חיל האוויר הבריטי בחבניה (Habaniya). כוח בריטי קטן הביס כוח גדול יותר של העראקים, וב-30 במאי נכנס לבגדאד ושם קץ לפוגרום ביהודים שנערך שם. רשיד עאלי ועמו המפתי של ירושלים, חאג' אמין אל חסיני, נמלטו לברלין.

סוריה ולבנון, שהיו מנדט של הצרפתים, סרו לשלטון וישי, ושדות התעופה בסוריה הועמדו לרשות מטוסים של הגרמנים. ב-8 ביוני 1941 פלשו הבריטים לסוריה וללבנון, הסתייעו בכוח של צרפת החופשית וכן בכמה מתנדבים יהודים, אנשי ה'הגנה' בארץ. כוחות וישי נוצחו, למרות עליונותם המספרית, וב-10 ביולי נכנעו.

הצטרפות ארצות-הברית למלחמה: המזרח הרחוק. ב-1931, עם השתלטות היפנים על מנצ'וריה (מנצ'וקואו) החלו היפנים בפעולה להפוך למעצמה השולטת בכיפה במזרח הרחוק. ב-1937 פלשו היפנים לשאר חלקי סין, וב-1941 השתלטו על רוב עריה החשובות ועל רוב מרכזי תעשייתה וחקלאותה. ואולם, התנועה הלאומנית גואו מין-דנג שבהנהגת ג'יאנג (צ'יאנג) קאי-שק, וכן יריבתה, התנועה הקומוניסטית שבהנהגת מאו טסה-דונג, גילו התנגדות עיקשת לפולשים. בריטניה וצרפת ניסו, בגלל חולשתן, להתפשר עם היפנים. ב-13 באפריל 1941 חתמו היפנים על הסכם של ניטרליות עם ברית-המועצות, כדי להבטיח את עורפם ולאפשר להם לרכז את מאמציהם בחיסול השפעת מדינות המערב באסיה. פעולות האיבה החלו ב-7 בדצמבר 1941 בהתקפת פתאום מתוכננת היטב על צי האמריקנים בפרל הרבר (Pearl Harbor) שבהוואי. למחרת הכריזה ארצות-הברית מלחמה על יפן, וב-11 בדצמבר הכריזו גרמניה ואיטליה מלחמה על ארצות-הברית. חיל הים של ארצות-הברית, שספג מהלומה כה עזה, לא היה יכול להגן על גואם (Guam), והיא נכבשה ב-13 בדצמבר,

ועל איי וייק (Wake Islands), והם נכבשו ב-20 בו. בסוף דצמבר פלשו היפנים לפיליפינים ובינואר 1942 כבשום, אף שעד חודש מאי החזיקו כוחות של האמריקנים מעמד בחצי-האי באטאן (Bataan) ובאי קורג'ידור (Corregidor). בינואר פלשו היפנים וכבשו גם את הודו המזרחית ההולנדית (כיום אינדונסיה) וטיבעו את רוב צי בעלות-הברית בקרב בים יאווה (27 בפברואר – 1 במרס 1942). ב-25 בדצמבר 1941 נכנעו הבריטים בהונג-קונג. כבר ב-8 בדצמבר 1941 נחתו היפנים במאלאיה, ב-10 בו טיבעו שתי אוניות מערכה של הבריטים, 'ריפלז' (Repulse) ו'פרינס אוף וילז' (Prince Of Wales). ב-15 בפברואר 1942 נכנעה סינגפור על 90,000 חיילי הבריטים שם. תאילנד הצטרפה למלחמה לצד היפנים. ואולם, בעלות-הברית, ובעיקר האוסטרלים והניו-זילנדים, בלמו את התקדמות היפנים בגינאה החדשה, ובקרב הים בים האלמוגים (Coral Sea) שניטש ב-7-8 במאי 1942 איבדו היפנים אוניות בתפוסה של 100,000 טונות.

במרס 1942 כבשו היפנים את בורמה ואיימו על הודו, אך הבריטים הצליחו לבולמם. המפנה באוקיאנוס השקט היה נצחון צי האמריקנים בקרב במידווי (Midway) שניטש ב-4-7 ביוני 1942. הניצחון שם קץ לחלומות היפנים לנצח את ארצות-הברית. באוגוסט נחתו האמריקנים באיי סולומון, ובנובמבר הובס צי של היפנים ליד האי גודלקנל (Guadalcanal), שבו ניטש קרב ממושך ועקוב מדם. ב-1943 החלו בעלות-הברית בכיבוש איי האוקיאנוס השקט מידי היפנים, וכן פלשו לבורמה, שבה הציקו ליפנים כוחות קומנדו של הבריטים בפיקודו של צ'רלז אורד וינגיט. חיילי בעלות-הברית שנשבו בידי היפנים סבלו מיחס ברוטלי ביותר. במנצ'וריה ערכו היפנים ניסויים רפואיים באסירים סינים. במאלאיה ובמקומות אחרים מתו אלפי שבויים, וכן אזרחי בעלות-הברית שנעצרו, מחמת הרעב והיחס האכזרי כלפיהם. גם שם נבע היחס האכזרי מאידיאולוגיה גזענית אנטי-מערבית ואנטי-סינית.

אל-עלמין וצפון אפריקה. בינואר 1942 פתחו הגרמנים במתקפה חדשה בקירינאיקה. אוכילק, שהשריון שלו נפל משריון הגרמנים, נסוג, וביוני 1942 נפלה טוברוק על 30,000 החיילים בה. רק ביולי נעצרו הטנקים של רומל באל-עלמין, כ-95 ק"מ ממערב לאלכסנדריה. קרוב לוודאי שלו היו לו עוד חיילים, שריון ודלק, היה רומל כובש את מצרים, את תעלת סואץ ואת ארץ-ישראל. ואולם, הגרמנים ראו בים התיכון זירת מלחמה בעלת חשיבות שנייה במעלה.

בפיקוד הבריטים במזרח התיכון חלו שינויים. הגנרל סיר הרולד אלגזנדר מונה למפקד עליון במזרח התיכון, והגנרל ברנרד מונטגומרי מונה למפקד הארמייה השמינית שבחזית מצרים. נשלחו להם טנקים רבים באיכות טובה יותר ותותחים רבים, וב-23 באוקטובר 1942 פתח מונטגומרי במתקפה. ב-4 בנובמבר היה צבאו של רומל נתון בנסיגה, והיא נמשכה עד שבאמצע ינואר 1943 הגיעו הבריטים לגבול לוב עם תוניסיה.

ב-8 בנובמבר 1942 נחתו כוחות האמריקנים והבריטים בצפון אפריקה, שבה שלטו הצרפתים נאמני וישי; 850 ספינות, בפיקודו של הגנרל דויט דיויד איזנהאואר, הסיעו כוחות צבא, והם כבשו את מרוקו ואלג'יריה, בכמה מקומות מול התנגדות עזה מצד הצרפתים. אלג'יר נתפסה בידי יחידה אנטי נאצית שרוב אנשיה ומפקדיה היו יהודים. אדמירל פרנסוא דרלן, שהיה איש וישי ושיתף פעולה עם הנאצים, היה אז בצפון אפריקה והוא הסדיר הפסקת אש עם בעלות-הברית. ב-24 בדצמבר 1942 נרצח דרלן, וגנרל אנרי ז'ירו כונן ממשל של פשרה בהשתתפות רבים מאנשי וישי לשעבר, ועוד חודשים רבים הוסיפו החוקים נגד היהודים שחוקקה וישי להיות בתוקף. רק בהדרגה עבר השלטון בצפון אפריקה לידי תומכי דה גול.

כוחות הבריטים והאמריקנים נעו לעבר תוניסיה, שבה הצליחו האיטלקים והגרמנים לארגן מערך הגנה. אחרי קרבות מרים נכנעו כוחות ה'ציר' (12 במאי 1943). הם איבדו בכול מערכות צפון אפריקה 950,000 הרוגים ופצועים, 8,000 מטוסים ו-2,400,000 טונות של ספנות.

ב-17 בינואר 1943 נועדו צ'רצ'יל ורוזוולט בקזבלנקה שבמרוקו, והחליטו שלא להפסיק את המלחמה עד לכניעתה של גרמניה בלי כול תנאי.

ביולי 1943 פלשו הבריטים והאמריקנים לסיציליה, בפיקודו העליון של אייזנהאואר. בעקבות זאת אולץ בניטו מוסוליני להתפטר (25 ביולי 1943) ובאיטליה הוקמה ממשלה צבאית, בראשותו של המרשל פיטרו בדוליו. בדוליו פנה לבעלות-הברית בבקשה לשביתת-נשק, ב-2 בספטמבר נחתו כוחות בעלות-הברית באיטליה וב-8 בספטמבר נכנעו האיטלקים. ואולם, בפעולת חילוץ נועזת שיחררה יחידת קומנדו של הגרמנים את מוסוליני ממעצרו, ובצפון איטליה הוקמה ממשלה פשיסטית שטענה כי היא ממשיכה את המלחמה לצד הגרמנים. לא היה לממשלה הפשיסטית כוח של ממש, אך הגרמנים פלשו לאיטליה והשתלטו על רובה. לחימתם העיקשת של הגרמנים, בעיקר במונטה קסינו (Monte Cassino) ארכה חודשים רבים, ורק ב-4 ביוני 1944 נכנסו כוחות בעלות-הברית לרומא, וב-12 באוגוסט שוחררה פירנצה. בצפון איטליה החזיקו הגרמנים מעמד עד תחילת מאי 1945.

המלחמה באוקיאנוס האטלנטי. ב-1939 היו למדינות שעתידות היו להילחם במדינות ה'ציר' ספינות סוחר בתפוסה כוללת של 43 מיליון טונות, לעומת 13 מיליון טונות תפוסת הספינות של גרמניה, איטליה ויפן. במלה"ע II טובעו ספינות בתפוסה כוללת של 35-40 מיליון טונות.

בפרוץ המלחמה היו לגרמנים 56 צוללות, אחת פחות ממספר הצוללות שהיו לבריטים. ספינות השטח של חיל הים של הגרמנים העסיקו מאוד את הבריטים אך לא היו אף פעם סכנה של ממש לאספקה לבריטניה מחצי הכדור המערבי, ואילו הצוללות סיכנה. עד סוף 1939 טיבעו צוללות הגרמנים 114 ספינות בתפוסה כוללת של 420,000 טונות. בראשית

1940 יכלו משחתות הבריטים לבלום את הסכנה מצד צוללות הגרמנים, ואולם, כיבוש נורווגיה וצרפת בידי הגרמנים איפשרו למפציציהם ארוכי הטווח פוקה-וולף 200 (200 Focke Wulf) לטבע ספינות המתקרבות לאירלנד ולסקוטלנד. הסכנה מצד הצוללות שוב גדלה, ובאוקטובר 1940 טיבעו הגרמנים 63 ספינות בתפוסה כוללת של 350,000 טונות. בספטמבר הסכימה ארצות-הברית למסור לבריטניה 50 משחתות תמורת החכרת בסיסים של הבריטים בצידו המערבי של האוקיאנוס האטלנטי. בפברואר 1941 נותרו לגרמנים 21 צוללות בלבד, ואולם, הגרמנים החישו את קצב בניית הצוללות. במרס 1941 נפגעו 139 ספינות בתפוסה כוללת של יותר מחצי מיליון טון בהתקפות צוללות, מטוסים וספינות שטח. שיעור האבידות הוסיף להיות גבוה, אך עם אישור חוק 'החכר והשאל' במרס 1941 החלו ספינות חיל הים של ארצות-הברית לפטרל בנתיבי הים בחלקו המערבי של האוקיאנוס האטלנטי, בכך הקלו את הלחץ מעל חיל הים של הבריטים. גם ספינות קנדה סייעו מאוד. ואולם, הגרמנים בנו צוללות בקצב מהיר יותר מקצב טיבוען, ושוב גברה הסכנה לעורק החיים של בריטניה. ב-1942 איבדו בעלות-הברית ספינות בתפוסה כוללת של 7,790,000 טונות, רובן בהתקפות צוללות, ונבנו ספינות חדשות בתפוסה כוללת של שבעה מיליוני טונות בלבד. בקצב זה של מאזן שלילי בתפוסת האוניות עלולה היתה בריטניה להיות מובסת מחמת הרעב. במרס 1943 הגיעו הגרמנים לשיא הצלחתם, אך במאי איבדו כשליש מצוללותיהם עקב שיפור שיטות הלחימה של בעלות-הברית וצידן המשופר. הגרמנים החזירו את צוללותיהם מן האוקיאנוס האטלנטי, ובקיץ 1943 טובעו רוב צוללותיהם בידי בעלות-הברית. גם אחר-כך היתה סכנה מצד הצוללות, אך היא נבלמה.

נצחון הסובייטים. בתחילת 1943 המשיכו הסובייטים ללחוץ על בעלי-בריתם לפלוש לאירופה כדי לפתוח בחזית שנייה מול הגרמנים, ועם זאת המשיכו הסובייטים להתקדם בחזית, הדפו את הגרמנים מן הקוקז ושיחררו את רוב אוקראינה. ההתקדמות נמשכה למרות מתקפת נגד של הגרמנים במרס, שבמהלכה חזרו וכבשו את חרקוב אחרי שהסובייטים שיחררו בפברואר. ב-5 ביולי פתחו הגרמנים בהתקפת שריון אדירה בחזית קורסק (Kursk), אך נבלמו ואחר-כך הובסו בהסתערות רבת עוצמה של הצבא האדום מערבה. קרב השריון בקורסק ציין את המאמץ האחרון של הגרמנים ליטול את היוזמה בחזית המזרח לידיהם. בפברואר 1944 הגיע הצבא האדום, מול התנגדותם העיקשת של הגרמנים, עד לגבול הישן עם פולין. במתקפת האביב שלהם ב-1944 שיחררו הסובייטים את שטחי פולין שממזרח לויסלה, ובהתקדמותם דרומה גרמו לו למייה מלך רומניה לחולל הפיכת חצר, להדיח את הרודן הפרו-נאצי יון אנטונסקו, להיכנע לבעלות-הברית ולהצטרף אליהן במלחמה נגד גרמניה (23 באוגוסט 1944). ב-5 בספטמבר הכריזה ברית-המועצות מלחמה על בולגריה. הבולגרים נכנעו, וב-16 בספטמבר נכנס הצבא האדום לסופיה.

כוחות הסובייטים הסתייעו ביחידות הפרטיזנים שקמו בעורף הגרמנים, בעיקר בברית-המועצות ופחות מכן בפולין ובסלובקיה. כבר בראשית המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות ניסו קבוצות מפוזרות של חיילים סובייטים להחזיק מעמד מאחורי קווי הגרמנים, אך רובן נשמדו בידי הגרמנים ובידי משתפי-פעולה מקרב התושבים. ואולם, פעילים קומוניסטים, שבויים שנמלטו משביים ויהודים שנמלטו מן הגטאות הניחו את היסודות ליחידות קבע של פרטיזנים. תחילה לא היתה הכוונה יעילה לפרטיזנים משטחי ברית-המועצות שלא נכבשו, אך במאי 1942 אורגן מחדש מרכז ההכוונה, בעיקר לשטחים המיוערים שבבילורוסיה, בראשותו של פנטלימון פונומרנקו. חיילים סובייטים מאומנים הוצנחו או הסתננו לאזורי הפרטיזנים, בעיקר דרך הביצות של מה שכונה 'פרצת ברינסק', ובהדרגה הצטרפו לפרטיזנים תושבים מקומיים שנפגעו מברוטליות הגרמנים. באביב 1944 כבר פעלו מאחורי קווי הגרמנים, על-פי הערכות רשמיות, כ-400,000 פרטיזנים פרו-סובייטים. ישנן הערכות שונות על הנזקים שגרמו הפרטיזנים, אך ברור כי הם ריתקו כוחות גדולים של הגרמנים, ואי-הביטחון ששרר בעטיים היה גורם חשוב בערעור מורל הגרמנים. מסילות ברזל וקווי טלפון נותקו, ואהדת התושבים עברה לצד הסובייטים. היהודים, שהיו מראשוני המצטרפים לתנועת הפרטיזנים למרות האנטישמיות שרווחה בשורות הפרטיזנים עצמם, נספו ברובם במסעות שערכו הגרמנים ב-1942-1943 נגד הפרטיזנים. רק חלק קטן בלבד מ-40,000 היהודים ביערות שרדו במלחמה.

יהודים השתתפו גם ביחידות הפרטיזנים בפולין, אף שרובם היו חברים במחתרת הפרו-קומוניסטית בלבד, לפי שהמחתרת העיקרית, 'ארמייה קריובה', סירבה לקבל יהודים לשורותיה, ואנשי המחתרת הימנית ה'כוחות החמושים הלאומיים', שב-1943 הצטרפה לארמייה קריובה, רצחו יהודים שנקרו על דרכם. בסלובקיה פרץ בסוף אוגוסט 1944 המרד הלאומי הסלובקי, בראשות קואליציה של כוחות פרו-קומוניסטים ופרו-מערבים. נראה שכ-2,000 יהודים השתתפו בהתקוממות. באוקטובר אותה שנה דוכא המרד. הפרטיזנים הקומוניסטים שבהנהגת יוסיפ ברוז טיטו שיחררו את רובה של יוגוסלביה. הגרמנים הצליחו לסגת בצורה מסודרת מיוון ומיוגוסלביה.

באוגוסט 1941 כוננו קשרים בין ברית-המועצות ובין ממשלת פולין בגולה שבראשותו של ולדיסלב שיקורסקי, ובברית-המועצות התארגן צבא פולני, בפיקודו של ולדיסלב אנדרס מקרב הפולנים שהיו שם, ובכללם מספר רב של יהודים. היחסים בין הסובייטים לפולנים היו מתוחים, וב-1942 הותר לפולנים לצאת מברית-המועצות כדי ללחום במזרח התיכון ואחר-כך באיטליה. למרות האנטישמיות הפרועה בקרב צבאו של אנדרס הצליחו אז אלפי חיילים יהודים באותו צבא וחלק מקרוביהם לצאת מברית-המועצות. ב-1943 גילו הגרמנים קברי המונים של אלפי קצינים פולנים שנרצחו בקטין שליד סמולנסק. הגרמנים האשימו את הסובייטים שהם שרצחו את הקצינים ב-1940, ולימים הוברר שההאשמה נכונה. אותה עת

כפרו הסובייטים בהאשמה, והיחסים בין ברית-המועצות לממשלת פולין בגולה נותקו. בברית-המועצות הוקם ועד לאומי פולני פרו-קומוניסטי, וביולי 1944 הפך הוועד לממשלה זמנית, בראשותו של הנשיא בולסלב בירוט. ב-1943 הוקם צבא פולני בפיקוד סובייטי, בראשותו של גנרל זיגמונט ברלינג, והצבא הוא השתתף בשחרור פולין.

בעקבות נסיונות של ממשלת הונגריה בראשותו של מיקלוש קלואי להגיע לכלל שלום נפרד עם בעלות-הברית פלשו כוחות הגרמנים להונגריה (19 במרס 1944) ואילצו את העוצר, אדמירל מיקלוש הורטי, למנות ממשלה פרו-גרמנית בראשות דמה סטיואי. באוגוסט הודח סטיואי, ובאוקטובר ניסה הורטי להסדיר את כניעתה של ארצו לסובייטים, ואולם, הגרמנים אסרוהו וכוננו ממשלה פשיסטית בהנהגת פרנץ סלשי, והיא שיתפה פעולה עם הגרמנים עד התמוטטות הגרמנים בחזית הונגריה בראשית 1945. עם פלישת הגרמנים להונגריה ב-19 במרס 1944 נוצרו הנסיבות לרצח רוב יהודי הונגריה.

הפצצת גרמניה ופלישת בעלות-הברית בצרפת. לפני המלחמה גיבשה האסטרטגיה של חיל האוויר הבריטי את התיאוריה, שלפיה יכולות הפצצות אסטרטגיות להשפיע באופן מכריע על מהלך המלחמה. ואולם, ב-1940 היו לגרמנים מפציצים רבים יותר משהיו לבריטים, למרות שהבריטים ייצרו מפציצים במספר כפול משייצרו מטוסי קרב. בסוף שנות ה-30 חל שינוי בתפיסת הבריטים והם הגדילו את מספר מטוסי הקרב שלהם, דבר שהציל את בריטניה בקרב על בריטניה ב-1940. הבריטים הפציצו את ערי גרמניה בלילות, למרות אי-הדיוק של ההפצצות, וזאת מחמת ההגנה האווירית היעילה של הגרמנים. הפצצות בלי הבחנה של ערי גרמניה ב-1942 פגעו אומנם במורל של הגרמנים, אך אבידות הבריטים היו גבוהות, הם איבדו כול הפצצה עד כדי 5% ממטוסיהם, ו'הפצצות האלף' הכבדות של קלן, אסן (Essen) וברמן (Bremen) במאי-יוני 1942 לא גרמו נזק ניכר לתעשיית גרמניה. אותה שנה גדל הייצור הצבאי בגרמניה ב-50%, ובריטניה איבדה 1,014 ממפציציה.

חיל האוויר של ארצות-הברית, שצידו היה מעולה יותר, התרכז בהפצצות יום של מטרות צבאיות ותעשייתיות, והבריטים המשיכו להרוס את ערי גרמניה. בחודשי מרס-יולי 1943 הופצצו ערי חבל הרור (Ruhr), ובחודשי יולי-נובמבר הופצץ איזור המבורג, ב-17,000 גיחות מטוסים. ב-17 באוגוסט 1943 הופצצו מיתקני הניסויים ברקטות בפנמינדה (Peenemünde). בנובמבר 1943-מרס 1944 היתה ברלין היעד העיקרי. ואולם, ההפצצות לא הכניעו את גרמניה, אבידות בעלות-הברית היו גבוהות – כאמור, יותר מ-5% ככול הפצצה – והייצור הצבאי בגרמניה הוסיף לגדול. ב-25 בפברואר 1944 הופצץ המפעל לייצור מסבים בשוויינפורט (Schweinfurt), והדבר גרם נזק של ממש למאמץ המלחמה של הגרמנים. הגורם המרכזי שאיפשר לבעלות-הברית להמשיך את ההפצצות היה פיתוחו של מטוס הקרב מוסטנג (Mustang), שטווח פעולתו היה 2,400 ק"מ, ושעלה בהרבה על כול מה שהיה אז לגרמנים. בדצמבר 1943 נכנסו המוסטנגים לכלל פעולה ועד סוף המלחמה יוצרו 14,000

מטוסי מוסטנג. ב-1943 הוטלו על גרמניה 200,000 טון פצצות, פי חמישה מב-1942, ולמרות זאת גדל הייצור הצבאי של גרמניה גם ב-1943 ב-50%. ב-1944 השיגו חילות האוויר של בעלות-הברית, שפעלו אז גם מאיטליה ואחר-כך גם מצרפת, עליונות מוחלטת באוויר. היעד העיקרי של האמריקנים היה בתי-הזיקוק, והבריטים התרכזו בעיקר בהפצצות מערכת התחבורה של הגרמנים בצרפת ובמקומות אחרים. בסוף 1944 ובראשית 1945 החלה ירידה בייצור בגרמניה. במקביל לכך חודשו הפצצות על מרכזים אזרחיים, ובאמצע פברואר 1945 הופצה דרזדן (Dresden) וכ-100,000 אזרחים נהרגו.

עד לסתיו 1944 הוסיף הייצור בגרמניה לגדול, בחלקו עקב פיזור הייצור הצבאי, כגון הניסיון לבנות בית-זיקוק במונוביץ (Monowitz) שבמחנה אושוויץ, ובחלקו עקב בניית בתי-חרושת תת-קרקעיים, כגון בדורה-מיטלבו – הכול בעזרת עובדי כפייה שסיפק הס"ס ושרבים מהם היו יהודים. הגרמנים תקפו את בריטניה ברקטות (VI ו-V2) אך ההתקפות הללו לא שינו את פני המלחמה. אלברט שפר הוא שהיה הרוח החיה בייצור הצבאי של גרמניה למרות ההפצצות.

ב-6 ביוני 1944, אחרי הכנות ממושכות ומול קשיים טכניים ולוגיסטיים ניכרים, נחתו כרבע מיליון חיילים של בעלות-הברית בנורמנדי (Normandy) שבצפון צרפת, ועד סוף יוני גדל מספרם ל-2,200,000 חיילים, מצויידים ב-450,000 כלי רכב ובארבעה מיליוני טונות של אספקה. עליונות חילות האוויר של בעלות-הברית, על 10,000 מטוסיהם, הבטיחה את הצלחת הנחיתה. מולם עמדו 58 דיוויזיות שריון. ב-31 ביולי הבקיעו כוחות האמריקנים את קווי הגרמנים, ועד סוף אוגוסט שוחררה כול צרפת. ואולם, בעלות-הברית נבלמו בדרום הולנד, אחרי כשלון התקפת צנחנים מן האוויר על ארנהם (Arnhem) בספטמבר, וכן נבלמו על הריינוס.

בדצמבר 1944, בעודם מתכוננים למתקפה הסופית על גרמניה, הופתעו כוחות בעלות-הברית המערביות שבפיקודו של אייזנהאואר כשתקפום כוחות הגרמנים בפיקודו של פון רונדשטט, ניסו לפרוץ את קווי האמריקנים בבלגיה ולחזור על הצלחתם ב-1940. שוב נתגלתה עליונות הגרמנים בשריון, ואולם, משהתבהרו השמיים נכנסו כוחות האוויר של בעלות-הברית לפעולה, והם וההגנה עזת הרוח של האמריקנים בלמו את התקדמות הגרמנים ואחר-כך אילצום לסגת ('קרב הבליטה').

הקרב על גרמניה. התנגדות הגרמנים נמשכה עד לנצחון המוחלט של בעלות-הברית. הזדהות הגרמנים עם הרודנות הנאצית הייתה רבת היקף. ההזדהות היא נבעה בחלקה מפחד מנקמת הסובייטים על מה שעוללו להם הגרמנים, בחלקה מתוך הזדהות עם האידיאולוגיה הנאצית, בחלקה בגלל מנגנון הטרור של הנאצים, בחלקה בשל העדר חלופה פוליטית או צבאית של ממש, ובחלקה מכיוון שנראה היה שמדיניות בעלות-הברית, שתבעה כניעת גרמניה בלי כול תנאי, אינה משאירה כול ברירה לגרמנים אלא להוסיף ולהילחם.

קצינים ימניים, בתמיכת קואליציה של מדינאים שרובם היו שמרנים, קשרו קשר לרצוח את היטלר, לכוון ממשלה צבאית, והיא תשא ותיתן עם בעלות-הברית המערביות. ואולם, הניסיון להתנקש בחיי היטלר (20 ביולי 1944) שעשה הרוזן קלאוס פון שטאופנברג נכשל, והקושרים נתפסו והוצאו להורג.

הניצחון הסופי הובטח לא רק עקב עליונותם המוחצת של כוחות היבשה של בעלות-הברית, אלא גם עקב שליטתם באוויר, למרות שהגרמנים פיתחו מטוסי סילון מדגם מסרשמיט 262, שעלו על מטוסי בעלות-הברית. לו היתה המלחמה נמשכת זמן רב יותר היתה עליונותן של בעלות-הברית באוויר עומדת בפני אתגר חמור.

ב-1 באוגוסט 1944 פרץ מרד ורשה הפולני, בהנהגת ארגון המחתרת ארמייה קריובה. המרד פרץ בעת שהצבא האדום כבר חנה סמוך לורשה, מעברה השני של הויסלה. הפולנים קיוו להבטיח בכך את עצמאותם אחרי המלחמה, אך הסובייטים סירבו לעזור להם. מאמצי בעלות-הברית המערביות לשלוח נשק ואספקה למורדים דרך האוויר היו לשווא, וב-2 באוקטובר נכנעו המורדים, שסבלו אבידות כבדות, והעיר ורשה חרבה.

ב-12 בינואר 1945 פתחו הסובייטים במתקפה עזה. ב-17 בינואר שיחררו את ורשה ובמרס חדרו לשטחה של גרמניה. בחזית הדרום שיחררו הסובייטים את בודפשט (ינואר-פברואר 1945) וב-7 באפריל כבשו את וינה. לחימתם העיקשת של הגרמנים גם בעמדות אבודות, על-פי פקודתו של היטלר, גרמה שאבידותיהם היו גבוהות ביותר, בניגוד לכול היגיון צבאי. ב-7 במרס 1945 צלחו האמריקנים את הריינוס, וב-25 באפריל חברו כוחות הסובייטים עם כוחות האמריקנים ליד טורגאו (Torgau). בהתקדמותן שיחררו בעלות-הברית את מחנות ההשמדה והריכוז, תחילה אושוויץ, שהסובייטים שיחררו בינואר 1945, אחר כך ברגן-בלזן, שהבריטים שיחררו ב-14 באפריל, ובוכנולד, שהאמריקנים שיחררו ב-11 באפריל, ומחנות רבים אחרים. בימים האחרונים של המלחמה שיחררו בעלות-הברית מאות אלפי עצירי מחנות ריכוז, שהוצעדו ברגע האחרון ברחבי גרמניה. המונים מהם נספו באותן צעדות מות, ובכללם למיצער 250,000 יהודים. ב-30 באפריל 1945 התאבד היטלר בבונקר המבוצר שלו בקנצלריה בברלין. צוואתו עוסקת בעיקרה בשנאתו התהומית ליהודים ובפחדו מהם, והיא קוראת לגרמנים להמשיך בעתיד את המלחמה ב'יהדות הבין-לאומית'. יומיים לפני-כן, ב-28 באפריל 1945, הומת מוסוליני בירייה בידי פרטיזנים איטלקים. ב-2 במאי כבשו הסובייטים את ברלין, וב-7 במאי נכנעו הגרמנים. יום 8 במאי הוכרז ליום הניצחון (V-E-Day).

סוף המלחמה במזרח הרחוק. כוחות בעלות-הברית בפיקודו של הגנרל דגלס מק-רתור, שהתקדמו מקבוצת איים אחת באוקיאנוס השקט למשנה, השיגו בהדרגה עליונות בים ובאוויר. באוקטובר 1944 החלו האמריקנים בשחרור הפיליפינים, ובקרוב ים ב-23-26 באוקטובר טובע חלק גדול משייטת של היפנים. בנובמבר החלו האמריקנים להפציץ את איי יפן, והבריטים החלו בשחרורה של בורמה. בפברואר-מרס 1945 סבלו האמריקנים אבידות

כבדות בעת כיבושו של האי איוו ג'ימה (Iwo Jima), 1,200 ק"מ מיוקוהמה. ב-1 באפריל פלשו האמריקנים לאי אוקינווה (Okinawa), ועוד שייטת של היפנים הושמדה, למרות הטקטיקה החדשה של התקפות התאבדות של מטוסי היפנים (קמיקזה). המערכה באוקינווה ארכה עד יוני, וגם בה היו לאמריקנים נפגעים רבים. ב-6 באוגוסט הוטלה פצצת אטום ראשונה על העיר הירושימה, וב-9 בו הוטלה פצצה שנייה על העיר נגסקי. בהירושימה נהרגו מיד יותר מ-80,000 נפש, ורבים אחרים נספו אחר-כך מחמת הקרינה. ב-8 באוגוסט הצטרפה ברית-המועצות למלחמה ביפן כדי לזכות בשטחים שתבעה לעצמה. נוכח הסכנה שנשקפה לעם היפני התערב הקיסר הירוהיטו וציווה למפקדי הצבא להיכנע. ב-14 באוגוסט נכנעה יפן, וב-26 בו נחתו ביפן כוחות ארצות-הברית בפיקודו של מק-ארתור, וב-2 בספטמבר נחתם חוזה הכניעה הרשמי של יפן לארצות-הברית, לבריטניה ולברית-המועצות, וב-9 בספטמבר – חוזה הכניעה הרשמי לסין.